

Stanislav Marijanović

MATIJA PETAR KATANČIĆ U OSIJEKU
(bio-bibliografske teme i teze)

Ako je smisao književnosti u predaji, predaji u značenju predavanja, u prenošenju, onda je to prenošenje izvorne vatre, izvornih vidnih svjetala čovjekove domovine. A čovjekova domovina nije samo njegov geografski prostor, nego i duhovni njegov prostor.

Jure Kaštelan

Zašto vezivati Katančića za jednu sredinu i godine proboravljene u njoj od — do? Pjesnika koji je umom i srcem nadvisio svoje suvremenike, kako je zapazio njemu najbliži, najpozvaniji štovalac i znalac među nama Josip Hamm, historiografa koji se služio pjesničkom slobodom da stvara nove svjetove i nova plemena, kako je sam spočitnuo Konstanti-

nu Porfirogenetu? Ako ga se u nju ne sapinje, onda je moguće odgovoriti. Zato što je Katančić od svakoga dosadašnjeg pristupa uvijek širi. Zbog potrebe da se u znanstveno neproučenom Osijeku, u prvoj od sredina s evidentnim tragovima žive četrnaestogodišnje Katančićeve prisutnosti i djelovanja, razložno interpretira njezin društveni utjecaj te kulturna, književna i znanstvena uloga u Katančićevu sazrijevanju, da se istraživalački i odavde uznastoji doći do jedinstvenog sintetičnog izraza na temelju svih ili što većeg broja ovih i onih dostupnih nam pojedinosti koje se uz njega i njegov rad ovdje vezuju. I, napokon, zato što se još uvijek bjelodano pokazuje kako nam danas u povezivanju Katančićeva djela i osobnosti podosta toga nedostaje.

Ovaj znameniti Valpovčanin, klasicistički pjesnik i književni znanstvenik bio je glasovit i kao arheolog i epigraf koji je u »kamenitim urizim izgovora našeg u Panoniji i Srimu« — kako sam zapisuje — ustrajno istraživao i tumačio »vlastitost našu« u doba rimske Murse, podrijetkog«. Za povijesnu znanost začetnik je moderne arheologije u nas, za književnu povijest i znanstvene radnike nosilac je hrvatskog klasicizma lo, povijest, jezik i pismo »slavno — iliričkoga pokolenja plodnog i širou 18. stoljeću. Baveći se »četrdeset godina tiholjubnima naucim i stariinom« i »triest i šest naučnih knjiga sastaviv«¹, Katančić je stekao ime i ugled erudita koji se znanstveno i temeljito služio filološko-historijskom metodom, književnog esteta i teoretičara koji u nas prvi piše o pjesništvu svoga naroda s estetskog polazišta, predromantičara i utjecajnog ideologa ilirizma, pionira u leksikografskoj kritici, mladoj narodnoj etimologiji i leksikologiji (književno i zemljopisno nazivlje), epigrafici, numizmatici i u drugim posebnim oblastima i pojedinostima. Pa ipak, još Katančić, kao čovjek i pisac, nije u znanosti cjelovito proučen, a s obzirom na svoj ukupni znanstveni rad — niti stručno prikazan. Znanstvene monografije i bibliografije radova o njemu, posebnog izdanja ili knjige odabranih Katančićevih tekstova dosad u nas nema, a dio njegovih rukopisa i pojedina tiskana izdanja nisu nam do danas poznata, ili do nas nisu došla. Izostavljen je i iz srednjoškolskih čitanki, a zbog uskoće poznavanja njegovih tekstova još nema u našim poetološkim udžbenicima. Stoviše, i autor priznate *Kulturne historije Hrvatske* nije osjetio potrebu da u naše vrijeme među »ličnostima, idejama i djelima« hrvatskoga naroda spomene i njegovu.

1. Uvođenje u osječko razdoblje

Već je J. Hamm, pišući o Katančićevu *Pravoslowniku* prije više od trideset godina, ukazao na ove slabocé i izostanak mjerodavne znanstveno-istraživačke podloge za korespondiranje s Katančićem, za upoznavanje

---

¹ Katančić, M. P.: *Pridgovor Prinašoca Iliričkog*, u knjizi: *Sveto pismo Starog zakona*, Svezak I, u Budimu 1831: VI—VIII, XIII.

pravih početak njegovih književnih nastojanja i povijesnih orijentacija. Spomenuvši jednu uličicu u Zagrebu, isto tako u Valpovu, onda i Hrvatsko pjevačko društvo »Katančić«, pa spomenik velikom Valpovčaninu, koji je i naručiocu barunu Prandau »izpao nekako i suviše malen«, on zaključuje: »... to je bilo malo za tako zaslužna čovjeka, kojemu nitko zasluga nije pravo dokučio«. Uz ovu kritičku opasku, koja i danas prekorišćuje, on nadodaje: »U Budimu našao sam među ostalim i dva pisma, jedno Peštalićevo iz godine 1775. i jedno Katančićevo iz godine 1777., ovo potonje u obliku razpravice pod nadpisom Origo linguarum. Oba dokazuju, da se Katančić već u Osieku uputio romantičnom filologijsko-historijskom stazom, kojoj je do kraja života ostao vjeran. Njegove Inductiones, što ih je nekako u isto vrijeme pisao hrvatskim jezikom, odaju njegovu ljubav prema Slavoniji i njegovu sklonost filološkom izvođenju, koje je u najpodpunijem obliku našlo izraza u njegovim geografsko-historijskim razpravama i u njegovu Pravoslavniku. Sudeći po onome, što nam je dosad o njemu poznato, Pavišević je mogao biti zaslužan za njegovo pjesničko i stručno, znanstveno oblikovanje, kako to iztiče i T. Matić, ali na jezičnom području, a to je za Katančića i u mnogim znanstvenim pitanjima bilo presudno, važniji je kanda bio utjecaj Lanosovićev, na što upućuju i brojni citati u Pravoslavniku, koji pokazuju, da je Lanosović bio narodni čovjek, koji je svoje primjere mahom crpao iz govora prostoga naroda, i to baš iz Podravine, a osim toga bio je i Katančićevim učiteljem.«²

I sam Tomo Matić, najzaslužniji i ustrajni Katančićev proučavalac, upozoravao je kako se u studiju Katančićeva formiranja i onovremenih nastojanja oko obnove klasicizma i interesa za hrvatsku knjigu, stari klasični svijet i historijsko-arheološki rad ne smije smetnuti s uma značenje koje su imale društvene sredine, osječka, zagrebačka i peštansko-budimska, zatim položaj i odnos staleža u njima, građanskog, svećeničkog i učiteljskog, Katančiću bliskog, kao i »opći duševni ambijent« u kojemu se mladi Katančić školovao i profesorovao, odnosno znanstveno radio i saobraćao sa svojim društvenim krugom.³ U ovim sredinama Katančić će nastojati do nesagledanih razmjera i pjesnički izgraditi živ interes za panonski prostor i pred čitaoca iznijeti klasicističku sliku starosjedilačkog svijeta antike i duševnoga života svojeg naroda.

U našem uvodenju u Katančićevo osječko razdoblje valja nam još k tome upozoriti da je već Theodor Mommsen, arheolog svjetskog imena i nobelovac, stilizirajući svoj pohvalni sud o Katančiću smatrao potrebnim dovesti u opreku neprimjereno visok stupanj znanstvene obaviještenosti u ovoga učenjaka s njegovim životom i znanstvenim radom u europski neizrazitim sredinama, podalje od velikih ognjišta nauke, i za

² Hamm, J., *Etymologicon Illyricum*, »Nastavni vjesnik«, Zagreb 51/1942—1943, 1—2: 34—35.

³ Matić, T., *Katančićev »De poesi illyrica libellus ad leges aestheticae exactus«*, Rad JAZU, Zagreb 1945, knj. 280, str. 185—186.

primjer pouzdanog oslonca u znanstvenom radu posebno izdvojiti Katančićevo bavljenje njemu, velikome Berlincu, dalekim osječkim stvarima (*ut Eszekiana*):

»Katančić je u ukupnome svom poslu marljivo i ispravno radio, onako kako je sam vidio, kao osječke stvari, gdje je proživio od 1772. do 1777. i zatim od 1780. do 1788. godine, i što je na putu našao — sve je moguće pouzdano koristiti . . .«⁴

Začudo, i za dosad najviše proučavano Katančićevo osječko razdoblje, s kojim otpočinje njegov »totus vixit litteris«, možemo na temelju još neodmjerenih književnih i izvanknjiževnih svjedočanstava ustanoviti da spoznaje o njemu, do kojih se bilo došlo, nisu primjerene znanstvenoj pažnji koju je Katančićev život i rad u osječkoj sredini, navlastito u klasičnoj gimnaziji, stalno bio pobuđivao. Naime, zapazimo li da su znanstveni radnici koji su se studijem Katančića do sada intenzivnije i djelotvorno bavili — od njegova odlaska iz Osijeka do današnjega znanstvenog skupa u Osijeku — odreda bili osječki gimnazijalci, profesori osječke gimnazije ili Osječani,⁵ primjećujemo da su njihova istraživanja — kada su se i odnosila na teme iz Katančićeva osječkog razdoblja — bila pretežnije usmjerena na konkretnu biografsku ili književno-povijesnu pojedinačnost,⁶ a rjeđe na društvena i idejna, bibliografska i kronološka pitanja opusa i nastanka Katančićevih prvijenaca ili zasnova književnih i znanstvenih tekstova,⁷ pa pojedini i nisu izravno povezivani

⁴ Mommsen, Th., *Corpus-inscriptionum latinarum*, Berlin 1874, t. III, 414. Autor pogrešno determinira osječko razdoblje: Katančić je u Osijeku od 1772 (1. studenoga) do 1778 (23. svibnja) i zatim od 1779 (21. listopada) do 1788 (11. rujna).

⁵ Npr. J. Benešić, I. Cepelić, V. Dukat, J. Forko, J. Hamm, F. Maixner, T. Matić, I. Medved, F. Ž. Miler, D. Pinterović, S. Pelz, D. Prohaska, B. Vodnik, D. Zečević i dr.

⁶ V. posebno: V. Dukat, *Jedno pismo Katančićevo*, Građa za povijest književnosti hrvatske, JAZU, Zagreb 1912, knj. 7, str. 106–107; S. Pelz, *Osobni susretaj Reljkovića s Katančićem*, »Nastavni vjesnik«, Zagreb 25/1917, 9, 564–568; I. Medved, *Kako je dugo Katančić bio u Osijeku?*, *Ib.*, 35/1927, 5–6, 236–237; *Id.*, *Je li car Josip II za svoga boravka u Osijeku pohodio o. Katančića?*, »Obzor«, Zagreb 72/1931, 80, 2 od 5. travnja; *Id.*, *Iz Katančićeva dopisivanja (Prinos biografiji prvog hrvatskog arheologa u starom Osijeku)*, Osječki zbornik, Osijek 1942, 1, 25–29; T. Matić, *Matija Petar Katančić, profesor u osječkoj gimnaziji*, »Nastavni vjesnik«, Zagreb 37/1928, 1, 19–28; *Id.*, *Život i rad Matije Petra Katančića*, u knj. *Stari pisci hrvatski*, JAZU, Zagreb 1940, knj. 26, LIX–XC; *Id.*, *Matija Petar Katančić, hrvatski učenjak i pjesnik*, Osječki zbornik, Osijek 1948, 2 i 3, 163–173.

⁷ O pojedinim Katančićevim djelima i tekstovima iz osječkog razdoblja posebno su pisali: I. Medved, *Prvi dio Katančićeve autobiografije*, »Nastavni vjesnik«, Zagreb 36/1927, 1–2, 43–49; V. Dukat, *Katančićeva kritika Dellabellina rječnika*, Zbornik u čast M. Rešetara, Dubrovnik 1931, 1–3; J. Hamm, *Najstarija hrvatska geometrija, Prilog proučavanju naše matematičke terminologije*, »Nastavni vjesnik«, Zagreb 45/1936–1937, 4–6, 97–123; T. Matić, *Trag jedne do sada nepoznate Katančićeve pjesme*, »Časopis za hrvatsku povijest«, Zagreb 1/1943, 3, 240–243; D. Pinterović, *O Katančićevu naučnom prvijencu*, *Arheološki vestnik SAZU*, Ljubljana 1968, 19, 393–401.

s Katančićevom razvojnou linijom i sredinom u kojoj su nastali (npr. Katančićeva leksikografska kritika Della Bellina rječnika u Dukatovu osvrtu, pa nepoznata prigodnica u čast Ivanu Pavloviću u Matičevoj raspravici, zatim djelo *De Istro eiusque adcolis commentatio* i dr.). Međutim, na karakter i uporabnu vrijednost ove literature upućivali su korišteni izvori, i ona ih je — izuzmemo li Katančićeve tekstove kao nepresušno vrelo novih spoznaja — gotovo posve iscrpila.⁸ Zbog toga posebnu vrijednost i pridajemo radovima koji na temelju Katančićevih djela i suvremenih izvora istražuju i osvjetljavaju jezičnu i književnu tradiciju određene društvene sredine, okruženu općom kulturnom klimom, iz koje kao iz najneposrednijeg ishodišta izrasta Katančićev lik i pogled na njegovo doba, ogleda se karakter i implikacije njegovog rada. U već spomenutim i drugim radovima takve vrste⁹ prikazuje se i Katančićevo dozrijevanje, njegov tračko-ilirski Parnas i zanimanje za narodnu starinu, za otkrivanje slavenske kulture i kulturne baštine svojega naroda. U tome smislu, i radovi koji se Katančićeva osječko razdoblja tiču, ili ga se samo dotiču, i ovaj naš — u kojemu pretendiramo da, Jagićevim postupkom, već poznato upotpunimo dosad neistraženim te sve međusobno povežemo jedinstvenom misli — pridonose postavljanju temelja za daljnje ispitivanje i tumačenje Katančićeva lika i polazišta, kao i za uzročno objašnjavanje njegovoga književnog i znanstvenog rada i interesa, koji se nije ograničavao samo na svoje vrijeme, niti na svoj uži zavičaj.

Prikazujući, dakle, Katančića u Osijeku na podlozi provedenih bio-bibliografskih i arhivskih istraživanja¹⁰ i ilustrirajući pojedinosti veza-

⁸ Kao izvori za osječko razdoblje, korišteni su: *Diarium sive prothocollum venerabilis conventus s. Crucis Inventae Essekiini intra muros ab anno 1686. usque ad annum 1851* u ipsisima J. Bösendorfera (obj. Starine JAZU, Zagreb 1916, knj. 35, 1—198) i S. Pelza (v. bilj. 6), zatim arhiv Kr. velike gimnazije u Osijeku, i to: *Historia gymnasii regii Essekiensis ab Antonio Ustia [...] ad annum 1781. perducta et Protocolla consessuum collegialium in regio gymnasio Essekiensi a 1. novembris MDCCLXXVIII. inchoatum* (danas u Muzeju Slavonije, Osijek), a ponešto i *Epistolae ad Religiosos extra Provinciam ARP Josephi Pavissevich* (Knjižnica Franjevačkog samostana u Osijeku). Od Katančićevih djela korištena su kao izvor: *Stirps Katanić, Dissertatio de columna miliaria ad Eszekum reperta, Fructus auctumnales, De Istro eiusque adcolis, De poesi illyrica libellus, Etymologicon Illyricum* i *Geographia vetus*, a od predmetne literature Katančićevih suvremenika Jakošičevi *Scriptores Interamniae* i Čevapovičev *Synoptico-memorialis catalogus*.

⁹ V. bilj. 2. i 3. za radove J. Hamma i T. Matića, zatim: Brunšmid, J., *Colonia Aelia Mursa*, »Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva«, NS 1899/1900, Zagreb 1900, 4, 29—30; Georgijević, J., *Katančićev prilog objašnjenju najstarijeg slavenskog pisma*, Godišnjak Matice hrvatske, Vinkovci 1968, 6, 209—212; Pinterović, D., *O stalnoj prisutnosti Katančića u našem radu*, Zbornik slavonskih muzeja, Županja 1969, 1, 25—34; Id., *Mursijanac na Britanskom Limesu*, Osječki zbornik, Osijek 1971, 13, 121—131.

¹⁰ Istraživanja su provedena u pripremi za Znanstveni skup u Arhivu Historijskog instituta JAZU u Zagrebu, Arhivu Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, Arhivu obitelji Brlić u Sl. Brodu, Dijecezanskom arhivu u Đakovu, Historijskom arhivu u Osijeku, Muzeju Slavonije u Osijeku i samostanskim arhivima i knjižnicama nekadašnje Provincije sv. Ivana Kapistranskog: Baču, Iloku, Šaregradu, Vukovaru, Osijeku, Našicama, Sl. Brodu,

ne uz osječki ambijent i Katančićev korespondentni krug, njegov *cursus studiorum et scriptorum* do druge profesure u Zagrebu (1788/1789), od koje nadalje o sebi piše sam u još nepronađenom rukopisu *Vitam suam auctor*, zalažemo se za jedno obuhvatnije shvaćanje pjesnika i učenjaka kao čovjeka koji uspijeva od svojih prvih misli i osječkih radova zadržati otvorenom stazu svojeg djetinjstva, kojom se uputio djetinjstvu svoga naroda, njome išao »motreći naroda mog okolostanke još u mladosti«, i na njoj ostao do kraja života.

2. Pred Katančićevim likom

»Za izhodište, sa kojega se ima Katančićev razvoj znanstveno motriti«, pisao je uvaženi povjesničar franjevačkog reda Euzebij Fermandžin, »treba nam posegnuti u malo daljnja vremena pripravljajuća *okolnosti*, u koje je *sudbina našega Petra bila dovela* (potc. EF), da služeći se njimi, duh i pravac svoga vremena upije, te ga neumornom radnjom uz liepih darovah, *ako je i ponješto kriv* (potc. EF), k svojoj zrelosti čim prije primakne« (...).

»Izhodišta su dva«, nastavlja Fermandžin, »a) Red franjevački, u kom se je po Waddingu probudio, duh *historički* (... Pavić, Pavišević, Tomiković, Jakošić, Ruchblitz), b) Znanost svietska išla je za čistotom latinštine i grštine, koje je jezike Katančić kao bogoslov morao znati, te njih za svoju porabu i nauku historično arheološkično upotrijebio«.

Ne navodi pod c), ali još pridodaje: »Možda i politika«, misleći pri tome na politiku državnih i vojnih vlasti prema Slavoniji i Srijemu i na deskriptivne povijesno-zemljopisne spise o našim krajevima u 18. stoljeću (Szereny, Bombardi, Taube). Ovu opasku on zaključuje zapažanjem o težnji onoga vremena »*upoznavati se sa prošlosti naših zemaljah i narodah*« (potc. EF).

Uz ove navode valja nam primijetiti sljedeće:

Prvo, Fermandžin, koji je i sam ušao u franjevački red u Baču i boravio u samostanima Kapistranske provincije kao i Katančić, počeo je registrirati građu za njegov životopis od ulaska u franjevački red i odlaska iz Bača, tj. od autobiografske ode *Stirps Katančić*.¹¹ U zapisu o ovoj

---

Sl. Požegi i Virovitici. I na ovome mjestu zahvaljujem provincijalu o. Stanku Baniću, o. Vatroslavu Frkinu, o. Inocentu Zrinskom, o. Paškalu Cvekanu i gvardijanima spomenutih samostana, kao i ud. Zdenki Benčević na susretljivosti, pomoći u radu i pruženim obavijestima. Posebno zahvaljujem dru Kamilu Firingeru, višem arhivistu u Historijskom arhivu u Osijeku, s kojim sam — uz pomoć Organizacionog odbora — pregledao knjižni fond, istražio arhivsku građu u ovim samostanima i u istraživačkom radu najuže surađivao.

¹¹ *Građa za životopis Katančićev, sakupio o. Euzebij Fermandžin* sadrži četiri Fermandžinove zabilješke o Katančiću, pisane hrvatskim i latinskim jezikom, u bilježnici formata 17×21 cm s 12 nepaginiranih listova. Bilježnica je pohranjena u Arhivskoj zbirci Franjevačkog provincijalata (kt. I, fasc. IV) u Franjevačkom samostanu u Zagrebu (v. bilj. 12).

---

zadaći, sačuvanom u radnom konceptu, pribilježio je svoj ugao motrenja na prostornovremensku stvarnost kojoj će odgovarati njegovo znanje materinskog »ilirskog«, pa mađarskog, njemačkog i latinskog, i ukazao na ishodišne točke za kritičko objašnjenje Katančićeva životopisa i »historično arheološki« razvitka. Ostao je samo na predradnjama. Ipak, ostavio je prvo dokazalo o pristupu Katančićevu osječkom razdoblju.¹² U njemu je mladi Katančić imao upijati »duh i pravac svoga vremena«, koje je predodredilo značajke njegove ličnosti, djela i znanstvenog doprinosa.

Drugo, preostaci Fermendžinova podsjetnika jasnije ne razlučuju Katančićeve »liepe darove« od mladenačkih pogrešaka ovog u p i j a n j a, idejni plan spočitnutih postupaka od Katančićeva primicanja zrelosti »neumornom radnjom«.

Uz ovaj kontekst on lakonično, iz svog vidokruga, ustanovljuje: »Da njega i suradnikah nije, zaista, da bi dugo još tumarali po močvarah onih pogriješakah, koje je on momačkom odvažnošću pregario« (potc. EF). Ovim biografskim zapisom Fermendžin, koji je bio i čuvar arhiva franjevačkog reda u Rimu i emancipirani znalac impulsa koji do nas nisu došli, odrješito bilježi i naziranje nečeg osporavanog i posljedičnog, ali nadvladanog. Danas nismo sigurni da bi se ovako naglašena Katančićeva moć pregaranja imala prvoredno odnositi na njegove znanstvene prvijenice i tvrdokorne nazore. Umijemo je valjano povezivati jedino uz osječko — zagrebačko — budimske kategorije njegova životopisa, iza kojih je nadošlo pregaranje »močvarnog«, ustrpljiv znanstveni rad (Katančić: »uztegnutih urah ... dilo«) i rad (»posao toliko vikovah uzdisani«) — sa suradnicima — na prevođenju i izdavanju *Svetog pisma*.

Uzmimo, zato, ovaj drugi odnos, iz sfere pod c): europske društvene stvarnosti, državne i dnevne politike. Iz nje potječe činilac fizičkog i moralnog utjecaja, i to na najvišoj razini, na zrelog Katančića, na knjigu i znanost njegovog vremena uopće — odnos vlastodržaca, careva, prema njemu ili Katančićev prema njima. Njime se zasvjedočuje da pred sobom nemamo sapeta redovnika i znanstvena radnika raspoloženog da se sa svojim svjetovima, što ih obnavlja i stvara za terenskog »tumaranja« limesom i iz arheoloških nalaza, zatvara unutar samostanskih zi-

¹² Fermendžinova *Građa* sadrži i nekoliko dokumenata o Katančiću, odnosno Katančićevih bilješki, crteža i priloga iz osječkog razdoblja (uz vlastoručnu Katančićevu bilješku *Materiae a professore Humanitatis Seniore Semestri primo anno 1786. pertractate. In Schola II humanitatis, Ex chrestomathia*): crtež naslovnih strane za knjigu *De columna milliaria*, crtež položaja Murse i biljske ceste za istu knjigu, Lanosovičevu obavijest Katančiću u Katančićevu prijepisu o arheološkim nalazima u Osijeku (*Ex relatione P. Mariani Lanosovich*), zatim Fermendžinove prijepise Katančićevih zapisa: bilješke o pisanju knjige *De Istri adcolarum...* (*Scripsimum haec anno 1785, Eszeki Rhetoricam professori*...), posvete A. Tomikoviću na prvome listu knjižice *In veterem Croatorum patriam indagatio* i autobiografskog zapisa o sebi (primanju svećeničkih redova, prvoj misi 1775, javnoj propovijedi u Valpovu 1776), jubileju našičkog gvardijana Ivana Pavlovića i o Andriji Blaževiću, administratoru u Brođancima i Dalju.

dina. Ilustriraju ga dva poznata događaja. Prvi se zbio 1783. ovdje, u Osijeku, kada prosvijećeni monarh Josip II. za svoga četvrtog posjeta gradu ne prima u posebnu audijenciju ni jednoga od osječkih franjevačkih uglednika, recimo Velikanovića, Paviševića, Lanosovića ili Tomikovića, ili direktora gimnazije Ustiju, nego baš njega, Katančića, da u razgovoru s njime potakne prosvjetno-školska pitanja i promjene koje je nakanio izvesti. O čemu se upravo razgovaralo, to kroničar ne bilježi, ali mislimo da se nije stalo na carevu dekretu o školovanju svećeničkog podmlatka, kojim je ovaj prije mjesec dana izvlastio biskupe da o odgoju sami odlučuju, ili o potrebi da franjevci u osječkoj gimnaziji predaju njemačkim jezikom. Naime, iste godine uslijedili su i drugi carevi dekreti: najprije o imenovanju Katančićeva prijatelja Dominika (Ignjata) Martinovića profesorom prirodnih znanosti u Lavovskoj akademiji, kao »vrlo slavnog oca franjevca«, zatim o pretvaranju franjevačkog samostana u vojarnu i, konačno, o ukidanju osječkoga franjevačkog teološkog fakulteta, poznatog kao »Studium generale«. Samome Katančiću ukazao je čast i time što je »rado i dobrohotno« primio na poklon njegov znanstveni prvijenac o pradaвної povijesti grada Murse, o rimskom miljokazu i novcima — a i sam je bio numizmatičar — s pišćevom posvetom.¹³ Više od samosvijesti, od ugleda i društvene ljestvice na kojoj se Katančić u to vrijeme u svome redu i Osijeku bio uzdizao, ovaj manifestantni akt prema jednoj osječkoj knjizi i piscu imao je za sve koji su ga komentirali i s ponosom zapisali, poput Lanosovića i Ustije, značiti da ovaj prostor i narod ima svoje povijesno značenje, da se »vlastitost naša« ne ima nalaziti, da se niti ranije, još od Hadrijanova doba, nije nalazila, a niti je sada zaturena u zapećak, izvan doprinosa europskoj kulturi.

Drugi nasljednik Josipa II, tjeskobni Franjo I, koji je profesorskim deputacijama u Pragu, Celovcu i Ljubljani govorio: »Ja ne trebam učenjaka, već valjanih podanika« i, okružen natražnjacima, podržavao hajku na obrazovane ljude natrunjene modernim nazorima, »libertinizmom«, »jakobinstvom« i slobodoumnijim idejama, svojim dekretom umirovio je prekonoc i Katančića kao sveučilišnog profesora u Pešti, i to uz odredbu da mu se imaju izvlastiti svi već dovršeni i budući znanstveni radovi i predati u vlasništvo Sveučilištu, uskladištiti i staviti pod kuratelnu senata, te da zajedno s njima Katančić ima trajno, do smrti, ostati gdje jest.¹⁴ Tako je Katančić već 1800. godine počeo i sam dijeliti »sudbinu« umova sumnjivih monarhu od 1794. godine: bio je uklonjen s javne tribine, a njegovo djelo iz izravnoga europskoga znanstvenog komuniciranja; zatvoren u peštanski pa 1809. u budimski samostan kao u »custodia honesta«, s ograničenjem osobne slobode i liječničkim uvjerenjem — koje je pribilježio Palóczi¹⁵; onemogućen tako da kao »neizlječiv« melanko-

¹³ Tekst posvete, sastavljen ad hoc, prepisao je M. Lanosović u ljetopisu osječkog samostana (v. bilj. 8, Starine JAZU 35:103).

¹⁴ Matić, T., *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, Stari pisci hrvatski knj. 26, JAZU, Zagreb 1940, LXXIV.

¹⁵ Palóczi, E. (u obradi Đorđa Mano-Zisija), *Fra Petar Katančić*, »Numizmatičar«, časopis za antički i stari jugoslovenski novac, Beograd (1933), 1, 40.

lik i neuračunljiv čovjek, koga »muče fantazije i fiksacije«, napusti samostan te da kao arheolog terenski radi. Njegova autobiografija *Vitam suam auctor* i poslije piščeve smrti nije mogla biti tiskana poradi »pomanjkanja prostora«, mada je već i tipografu bila predana u ruke. Katančićev »nezdravi« duh i drevni univerzum, koji se ovdje, u Budimpešti, dovinuo do integralne misli i otporne snage, i u takvim uvjetima nije bio slomljen. Vanjski svijet promicao je svojim hodom. Po novim oživotvorenim idejama i tehničkom napretku nije mu više pripadao. Zato da ušćeva svoj, i ostane za života gospodar na svome, neće više dopustiti, bukvalno ni za jotu, da ga itko naruši. O tome, o energičnoj obrani vlastitoga djela, svake svoje napisane stranice i riječi, svjedoče i Katančićevi pismeni nalozi za tiskanja znamenitog *Orbis antiquusa*, izdani 1823. kuratu Franciscu Ságiju i tipografu Johannu Streibigu, sačuvani u Arhivu JAZU u Zagrebu.¹⁶ Zasigurno, i za takvu borbu imao je valjanih razloga, jer da je Namjesničko vijeće i senat najviše ugarskoga naučnog zavoda cijenio Katančićev znanstveni rad, kako se bilo tumačilo, ne bi bilo moglo doći »još za živa Katančića« do otuđivanja i razvlačenja, »prikupljanja« i »pohranjivanja« njegovih novonastalih rukopisa, što se proteglo do naših dana, pa su otuda i Jakošičevi, Čevapovičevi, I. A. Brlićevi, Matičevi i dr. bio-bibliografski prilozi još uvijek samo podloga za neizvršenu zadaću — izradu Katančićeve kritičke bio-bibliografije.¹⁷

¹⁶ Katančić je svoje naloge izdao 5. i 13. prosinca 1823. latinskim jezikom, odmah poslije nekorektno obavljene korekture. U prijevodu oni glase (v. Ostavština M. P. Katančića, XV 20/G):

»Moju ortografiju, točnu prema zakonima filologije, neka nitko i ne pomisli iskrivljavati. Nije stvar kuratora i tipografa da knjige i spise upropašćuju i da prema svome nahodanju umeću i izvrću, nego da ih neiskrivljeno i vjerno iznesu na svjetlo, da se njihovom nepromišljenošću ne bi autoru i JAVNOSTI nanijela nepravda.

Folija tiskana nečisto — kako sam upozorio, da mi se dostave« (1. nalog od 5. XII).

Drugi, istima:

»Moje označene književne spise zahtijeva Vijeće s akademskim senatom cjelovitima održati i poslije tiskanja utjerati pa na određenom mjestu opet čuvati, Stoga za to određeni štatelji imaju sa spisima shodno postupati te ih uredno i neoštećeno uzdržati. Vidim, međutim, uglove folija sa svake strane pocijepane, ternion itinerarija odvojen od tabule, isječena folija. Takav postupak, protivan duhu pretpostavljenih i književnoj porabi, ne želim. Otisnuti ternioni neka mi se pošalju« (nalog od 13. XII).

¹⁷ I sam Palóczi navodi (v. bilj. 15) koji su Katančićevi rukopisi nestali, a danas se još uvijek zasigurno ne zna gdje je pohranjen pojedini Katančićev rukopis, registriran u postojećim bibliografskim prikazima ili neregistriran. Već 1840. I. A. Brlić upozorio je Gaja (v. Horvat-Ravlić, *Pisma Ljudevitu Gaju*, Građa PKH, knj. 26, JAZU, Zagreb 1956: 69—70) da je »josh za xiva Katančsicha« kurator Sági »prigrabio« njegove rukopise, a među njima i »pet osobitih dylah za nas Ilirce«. Tek poslije njegove smrti, oni su izručeni franjevačkom provincijalatu u Budimu, ali svi iz Brlićeva popisa ni tamo nisu ostali. Od tada do danas traje njihova odiseja, jer nisu katalogizirani i zaštićeni. Pojedini sele s premještajem pojedinaca iz samostana u samostan. Tako je danas zametnut i trag nepoznatom Katančićevu rukopisu *Topographia Bosnae*, svoje-

No bez obzira na uzroke, posljedice i cijenu, Katančićeva iskazana čvrstina i njegovo golemo »uztegnutih urah dilo«, očuvalo je u nesvakidašnjim okolnostima, vezujući uza se stare i nove prijatelje i poklonike, svoj integritet. Ignjat Alojzije Brlić, intimni prijatelj Kopitarov, Vukov i Katančićev, pisao je 1825, mjesec dana prije Katančićeve smrti, o takvom Katančiću u Vukovu pismu Kopitaru:

»Govori sam o sebi: Spiritus vivit et sanus est, corpus autem mortuum . . . Sjedi u svojoj ćeliji gotovo uvijek zatvoren. Samo prijatelji imaju pristup k njemu koji mogu i hoće govoriti o filologiji, geografiji i starinama. Inače nije dostupan (. . .). Njegovo je pismo vrlo sitno i nečitljivo, onomu koji nije na njega svikao — pečatom zapečaćeno. Usvojene nazore i ideje neće nikada zamijeniti ni sa bojljima. To znači — tvrdokoran je. Neće ništa da znađe o teologiji . . . etc. etc.«¹⁸

Pred samu Katančićevu smrt, 20. svibnja 1825, kada je »veliki utopist« Claude Saint-Simon ležao na odru, Brlić će ih svojim pismom obojicu, Vuka i Kopitara, »koji mogu i hoće govoriti o filologiji«, preporučiti medio claris, na Vukovu zamolbu, Katančiću da ih primi, da se i osobno upoznaju s njim. Vuk, koji je već bio posjetio Grimma u Kasselu, a s Grimmovim pismom i Goethea u Weimaru, neće prekoračiti prag Katančićeve ćelije u Budimu, ali će neuručeno pismo sačuvati.¹⁹ Iza Katančića ostat će kritičke opaske o Vukovu *Srpskom rječniku*, koje će od 1819. unositi u svoj *Pravoslownik*,²⁰ a iza Vuka biografski zapis u predgovoru *Pismenici*, koji kao da je bio pisan za obojicu, a mogao bi zadovoljiti i Katančićeva biografa Fermandžina: »Mene je istinita revnost

---

dobno pohranjenom u knjižnici vukovarskog samostana (o nj. je obavijestio E. Laszowski u *Starinama* 29, 1898), a zamašne Katančićeve autografe (čistopise) *Moesia* (208 str.) i *Dacia* (285 str.) imao sam prilike, zahvaljujući obavijesti o. P. Cvekana, pregledati u virovitičkom samostanu. O znamenitome Katančićevu *De poesi illyrica libellus* i drugim rukopisima, koje je T. Matić do upozorenja o. I. Zrinskog bio uvrstio u izgubljena djela, obavijestio me samo o. Zrinski da se u slavonskopožeškoj knjižnici — usprkos pomnom pregledu — ne nalaze, da se ne zna gdje su i da bi bilo najbolje da se zadovoljim »onim što je pok. profesor Matić napisao o tim rukopisima u svojoj knjizi«. Tek daljnjim nastojanjem, na intervenciju provincijala o. S. Banića, i njegovim angažiranjem posebnog stručnjaka o. V. Frkina, uspjelo nam je pronaći i osigurati ove rukopise za osječku izložbu o Katančićevu životu i djelu prigodom ovoga znanstvenog skupa i, uz put, otkriti nepoznate (v. bilj.), kao i Fermandžinovu »Graču«.

¹⁸ Pismo je pisano njemačkim jezikom i objavljeno u: *Vukova prepiska*, knjiga prva, Beograd 1907, 723. Čuva se u Srpskoj akademiji nauka (br. 1622a).

¹⁹ U pismu (*Vukova prepiska*, Knjiga peta, Beograd 1910, 733, izvornik u Srpskoj akademiji nauka, br. 4073), između ostalog, kaže:

»Xelechi se on dakle i s Vama sobstveno poznati, zapitao je od mene da Vam ga s nekoliko ryeci preporucsim, shto s tim dragovoljnije s ovim pismom csinim s csim i Vama, brez svake sumnje ugodno poznanstvo s njime, kako takojer i s njegovim poznanim Gospodinom Kopitarom . . . priskerbljujem«.

²⁰ J. Hamm, *Etymologicon Illyricum*, 32–34.

---

k rodu mome obodрила, i prinudila me da zažmurim i da jedan put tumarim glavom kroz ovo trnje, makar na onu stranu sav krvav i poderan izišao; samo neka se zna staza, kojom bi se drugi mogao lakše usuditi da pođe.«

S Brlićevim, Kopitarovim, Vukovim i Grimmovim pismima kao međusobnom poticajnom pratnjom,²¹ Katančićevo će djelo prijeći u 19. stoljeće kao vjesnik novog doba. Njegov prag prekoračit će novi reformatori. Jedan od njih, nalik Katančiću i atributima svojih interesa i poziva — Jan Kollár, mladi pjesnik, pučki etimolog, pa profesor arheologije i slavenske mitologije, svećenik u Budimpešti potkraj Katančićeva života i smrti, a drugi — Ljudevit Gaj. Obojica će ovdje, idući još svježim Katančićevim tragom na neiskrčenoj stazi, kristalizirati ideje slavenskog jedinstva i slavenske uzajamnosti, zajednički »razgovarati o pravopisu, novinama i drugim narodnim stvarima od značenja, i kovati svakojake planove za budućnost« (Kollár).

I prije negoli zaključimo s naznakama koje obilježuju Katančićev preporodni narodni duh i domovinsku pripadnost, danas valja zapaziti ili barem upozoriti na još jednu dimenziju Katančićeva lika i značenja. On pripada i konstelaciji modernoga europskog duha, nesputanoga proklamiranim granicama i idejama, onoga kojega je reakcionarno žezlo redovito stavljalo na indeks. I zato on po svome karakteru i pijetetu prema antici, i po odnosu prema suvremenicima, konvergira — recimo — i jednime La Bruyèreu, a po razvitku i sadržaju svojih poetoloških interesa misliocu i piscu stavljenom na indeks — Montesquieu, a ne tek je jedino — Szerdahelyju. Uzmimo samo do jučer nezamislivu paralelu *M o n t e s q u i e u* — *K a t a n č i ć*: obojica nosioci i propagatori ideja koje su pridonosile razvitku idejnog pokreta koji se razlijevao izvan uskih granica, obojica poznati po klasicističkoj, a ne teološkoj usmjerenosti svojih istraživanja, dobri poznavaoči klasičnih i živih jezika, u obojice ljubav prema antici, obojica od školskih klupa govore da ih je ona stajala »adskih muka« (Montesquieu), odnosno »herkulskog truda« (Katančić), obojica pišu ogled o ukusu i jedan estetski spis o pjesništvu, zanose se svojim velikim pjesnikom, Montesquieu Racineom a Katančić Kanižlićem, obojica istupaju kao branitelji klasicističke estetike, za jednoga i drugog je klasična metrika probni kamen, kao i za pjesnike »Plejade« itd.

I Katančićeva, da kažemo Fermendžinovim riječima, »sudbina« kao pisca i znanstvenog radnika identična je onoj Louisa Saint-Simona, kojemu je Louis XV. konfiscirao djela, zabranio *Memoare* i sve ostavio da leži pod ključem.

²¹ Tako će Kopitar poticati Vuka (1832) da se ugleda na Katančića i prevede cijelo *Sveto pismo*, a Grimm će se Vuku obraćati preko Kopitara (1835) da mu protumači Katančićevo narodno nazivlje za pojedino sazviježđe i dr. Potanje obavijesti o tome i njihovom odnosu prema Katančiću v.: *Ukova prepiska*, I—VII, Beograd 1907—1913; *Briefwechsel zwischen Dobrovsky und Kopitar* (1808—1828) u izd. Jagićevu, Berlin 1885; *B. Kopitars Briefwechsel mit Jakob Grimm*, u izd. Maxa Vasmera, Berlin 1938.

I na njegov se »slučaj« može odnositi krilatica velikog prethodnika s utoka Drave u Dunav Janusa Pannoniusa Kesinačkog, koji je i sam pao u kraljevsku nemilost: »Ne može bogomoljac pjesnikom biti.« Bio je biskup, a ostao pjesnik.

Što mi, dakle, do danas vjerodostojno znademo o njegovoj ličnosti, o podlozi s koje se nije dao izmaknuti? Koji je to gospodareći vjetar epohe potresao i njegovom krošnjom?

Ako je i bio protivnik »govornom« Relkoviću i u slavonskoj polemici, pjesmom spjevanom u Osijeku, branitelj narodnog kola, a to je valjano ocijenio i Julije Benešić,²² bio je i štovatelj Kačićev²³ i, poznato je, narodnog stvaralaštva kao neotuđivog obilježja drevne samosvojnosti.

Od malo radova na ovu temu, da zanemarimo daljnje teze, znademo samo za autorov lik i pogled na njegovo doba kako ga je u nemimolaznoj interpretaciji i znalstvu *Pravoslavnika* (Etymologicon Illyricum) dokučio Josip Hamm. Ono što je u pristupu Katančiću bilo promicalo, ovdje je zaustavljeno i označeno. To je ovaj narod i jezik, za Katančića slavno-ilirički, i ova zemlja. A to je ovdje gdje je rođen opančarski sin, književnik i znanstvenik Katančić jedino i bilo i ostalo naše. To osjećanje pripadnosti svome, žed za svojim, od habita i valpovačkog zavičaja, od »slovinske« panonske zemlje i imena do »iliričkog« naroda i jezika, pisaca i knjigâ — bistri je vratak i izvorska voda. Na koricama primjerka poznate rasprave *O podrijetlu i pradomovini Hrvata*, koji je iz Zagreba odaslao u Osijek svome prijatelju i književniku Ližandru, franjevcu Aleksandru Tomikoviću, dopisao je:

»Po bratu mome, kada k meni pojde, pošaljite mi habit jedan, il' bio sašiven il' nesašiven, ili litni, ili zimni, i s njim cinu, koliko vridi. Rad bi moje Provincije habit, u kakvom sam došao amo uzderžat. Učinite mi to.«²⁴

U tuđoj zemlji, iz samostanske »cele u Budimu, na Drumu Carevu« (Katančić) u *Pridgovoru Svetom pismu*, koje nije posvetio nijednom vla-

²² Benešić, J., *Po srijemskim knjižnicama*, u knj. *Razgovori*, Zagreb (1922), 6, 12.

²³ U *Pridgovoru Svetom pismu* popularnoga pjesnika Katančić naziva »kranjskim Kačićem«, a njegov pjesnički jezik navodi za »razgovitnosti temelj«. Poziva se na nj i u *Specimen philologiae*, interpretira ga u *De poesi illyrica libellus* a nasljeduje i stih deseteračke junačke pjesme u svojoj *Plemenita hrvatskog kraljevstva četa*. Uveliko štovanje Kačića i proširenost utjecaja njegove pjesničke manire u ratničkoj lirici u Slavoniji, a i Osijeku Katančićeva doba, G. Bujas danas objašnjava i Kačićevim boravkom u Slavoniji, što potkrepljuje dosad nepoznatim dokumentom, na temelju kojega zaključuje: »Na filozofsko-teološkom franjevačkom zavodu u Osijeku pjesnik Razgovora ugodnog učio je i završio bogoslovne studije [...]. A za to su znali ondašnji slavonski fratri i svjetovni svećenici pa su i zbog toga još više nasljedovali Kačića i njegovu pjesmaricu« (v. Bujas, G., *Kačićevi imitatori u Maharskom primorju do polovine 19. stoljeća*, Grada PKH, knj. 30, JAZU, Zagreb 1971, 11).

²⁴ V. bilj. 12.

stodršču, mogućniku ili meceni, uz posvetu »slavno-iliričkom narodu« iz 1820. godine iskazao je i spremnost da mu i nadalje služi, i zapisao: »s mojim narodom živiti i umerti iz sveg serdca želim«.

Pripremvši za tisak svoje životno djelo *Orbis antiquus* i privodeći kraju svoj *Pravoslavnik*, Katančić 10. srpnja 1823. piše I. A. Brliću:

»... ja sam odlučio, s pomoću Oca nebeskoga, svršivši dilo, koje pod rukom imam, početi: *Pisaocah Slovinskih, koji meni u ruke dojdju, razbroj slovoljubni* (potc. MPK), odkud što više knjigah Slovinskih dobiti' uzmagu, to će dilo čestitie izaći.«²⁵

Da okonča i ovu zadaću, od 1823. do smrti Katančić korespondira sa svojim krugom mladih »iskrenih«, »ljubaznih« i »svesrdnih« prijatelja i, uz Brlića, pretpreporodnih pisaca: Andrijom Kujundžićem, fra Stjepanom Marijanovićem, Jurom Matićem (Juraj Šporer), Augustinom Nikolićem i dr.²⁶ Dojavljuje im da istražuje »Za poslužiti mi u slovoznanju narodnom (...) malih knjižica, prošastih vikovah štampanih« (»radbi cilu knjigu« ili »radbi prvog tiska imati«: Ivaniševića, Laštrića, Očevca, Levakovića, Radnića, Stullija i dr.) i »drugih knjižica od Primorja, Splita, Dubrovnika, Rike, Tersta, Bnetakah« koje su »ondi štampane ovog vika« itd., pa »što vam ... do ruke dojde, spravite, i po sigurnoj prilici pošaljite«. Ili ih obavješćuje: »Od spomenutih knjigah dobio sam Vuka iz Beča, Kopitara iz Ljubljane, Glagoljicu Dobrovskog iz Praga, Slovník Stullia, II i III dio, iz Dubrovnika.« U ovim pismima potkrada mu se i nostalgično osjećanje (»domovina, stanak moj« ...).

Ta njegova domovinska geografija, njezina povijest i »slovoznanje«, književnost i jezik, vlastitost naša, zapamćeni, zapisani i opjevani običaji, popivke i zvuci, mitološki frulaši i siringe postvarene diplama i tamburicom, Petrijevcima i Karašicom, to je bio Katančićev duhovni municipij i pravo na koje se pozivao i opirao, tlo s kojega se i u određenom napredovanju kroz prošlost, u *viziji prošlosti*, i geografskoj i duhovnoj (kako govori Kaštelan), od Dunava i Drave, od Save do Jadrana, nije dao izmaknuti, na koje će i zastava Gajevih iliraca biti pobodena. Sve poprmljeno i činjeno, bilo je doživljeno i proživljeno, slavonsko i samoslovinsko, panonsko, od zavičajne Podravine i Bača, od Osijeka i Zagreba do Budimpešte. Bilo je *vizija budućnosti u viziji izvora*. Izgrađeno na argumentaciji u vlastitoj primjeni i označeno osobnim pečatom i tenzijom, pogodovalo je tome da njegovi klasicistički i predromantičarski pogledi na neslavenske i slavenske narode, na svoj hrvatski narod, njegovo podrijetlo, jezik i knjigu, dobiju na težini. Zbog toga se i u svome znanstvenom djelu našao u antitezi s neslavenskim elementom.

²⁵ Arhiv Historijskog instituta JAZU, Ostavština M. P. Katančića, sg. XV 20/G 4.

²⁶ *Ibidem*.

3. In metropoli Slavoniae Essekini

Revni »pater historicus«, uvodeći u kroniku osječkog samostana nastale promjene i zbivanja prema svome povijesnom čulu, potkraj 1772. zabilježio je noticu da se u Donjem gradu izvode radovi na pripremi zemljišta za gradnju novoga dravskog mosta i buduće ceste za Bilje. Međutim, u *tabulu familiae* među *studentes philosophiae* nije notirao klerika pristiglog iz bačkog novicijata koji će tom jozefinskom cestom zakoračiti u književno-znanstveni svijet, čije će ime njegov sljednik Marijan Lanosović, magister i propovjednik kleričkog seminarara, nadalje u ovoj kronici često spominjati. A 11. rujna 1788, kada je poslije probroravljenih godina u Osijeku isti Katančić, kao *professor humaniorum senior*, pjesmenik, naučitelj i učenjak, prešao u Zagreb, interes novog ljetopisca prema nastalim zbivanjima ostat će nepromijenjen: zapisat će samo da su istom biljskom cestom turski zarobljenici iz bitke kod Dubice otpraćeni u Budim. Ovaj put u grad u kojemu će Katančić u svojoj c e l i poslije malone dvadeset i pet preostalih godina zatočenički okončati svoj »totus vixit litteris«.

Uistinu, nije nemimolazno, ali niti isprazno istražiti i razaznati što je u dvadeset i dvogodišnjeg Katančića do dolaska u Osijek već bilo poprimitljeno, što se u njemu od bačkog razdoblja počelo nastanjivati, i što je tome pogodovalo da on ovdje, u novoj sredini, koja je — prema ljetopiscu — tek počela provoditi temeljne pripreme za nadolazak svježijih oblika društvenog života, otpočne svoj pravi cursus studiorum et scriptorum, odnosno takav život zahvaćen knjigom. Vodeći računa o istome glasu koji će zadržati kontinuitet u tekstovima iza kojih je stajao isti čovjek kroz sva razdoblja, ovom prigodom samo nuzgred naznačujemo da je Katančićeva popudbina za Bač — »dynastia Oplavdensis«, zavičajna geografija Valpova, materinski slavonsko-podravski, štokavsko-ikavski govor, narodne popivke, povodne pjesme u kolu i »pisme kozarske«, igre, običaji i prve umotvorine s kojima je rastao. Bački samostan dočekao ga je svojom domovinskom kronologijom, predanjem o 3000 kmetova iz okolice Bača što se diglo pod Györgyom Dózsom da suzbije plemićka zlodjela, od kojih je »lakše bilo izbrojiti — s jeseni plodove« (Dózsa!), o ratovanjima sv. Ivana Kapistranskog, u koja je odavde polazio, o Mavru Orbiniju, pa sa svojim kronikama, Kašićem i Glavinicom, Radničem iz Bačke i Bračuljevićem, Kačićem Miošićem i Emerikom Pavićem, Belostenčevim *Gazophylaciumom* i Kanižličevim *Primogučim uzrocima* na otežanim policama svoje do danas ušćuvane knjižnice. A staroslavni Berislavićev Bač, s onu stranu Mostonge, okružen njezinim meandrima i podignut posred vode, svojim tvrđavskim zidinama, koje nadvisuju samostanske, otvarao mu je nadaleko vidik u prostore slavno-ilirske povijesti Srijema, Banata, Bačke i Baranje.

Bačka nadvladavajuća »heroica et elegiaca«, Pavićeva nadodanja ugodnome deseteračkom razgovoru, Kanižličev barokni stih i »ilirčki iliti slovinski jezik« kojim je kao kurat prodičio i idući od Osijeka do Aljmaša od 1737. do 1739. en passant zapisivao svoje prve pučke bog-

slovice i pismice, »Bilostinčevo« leksičko blago *Gazofilacija* s ispisima iz slavonskih govora, znanje mađarskoga i njemačkog, sve to, s prijateljskim ispraćajem iskušenika Dominika Martinovića, premostilo je s Katančićem Dunav, zakoračilo u postojbinu Janusa Pannoniusa, koja Dunavu »predaje ime i vodu«, prešlo preko mosta jednih od četverih vrata barokne Tvrđe, opkoljene bedemima, lagunama i glisijama, i — nezapisanog dana — ušlo u Studium generale theologicum Franjevačkog samostana.

Bilo je to u praskozorje razaznavanja nacionalnih težnji, kada su u Gornjem gradu protokoli općinskog vijeća još vođeni hrvatski, i kada su očevi domorodaca i budućih pjesnika *Zvekana fratra* i *Zeca pripornizne tužbe* Martin Ivanišić (Ivanošić) i Matija Turković već bili razmijenili ključeve kao suci (gradonačelnici) komorskog grada. Valja i u tome razaznavati postojanje oslonaca za Katančićevo »primila me Mursa«, za njegovo uspostavljanje mosta prema trostruko podvojenom gradskom biću samostalnih komorskih općina, prema raznorodnim ljudima i narodnostima, redovnicima i profesorima, činovnicima i oficirima, plemenitoj gospoštiji i domaćim trgovcima, učiteljima i kmetovima, razvrstanim u državne staleže i izvan njih, a ponajprije za ulazak u osječke knjižnice i arheološko-numizmatičke zbirke redovničkih i svjetovnih krugova, za izgradnju vlastite ceste kojom će dalje ići, da bi već s prvom svojom tiskanom (»slovojavnom«) knjigom, uručenom Josipu II, došao do imena Petrus Katancius Pannonius.

Iznađeni izvori, pojedina svjedočanstva i spoznaje o takvom Katančiću, o njegovoj živoj prisutnosti u Osijeku, i odnosu drugih prema njemu, razmjerno su brojni, pa će ih i daljnjim studijem još valjati svladavati. Pretežniji među njima su oni koji ga povezuju s Josipom Paviševićem (1734—1803), mentorom i prijateljem, nemimoilaznom i još neproučenom osobnošću u javnom, književnom, kulturno-umjetničkom i gospodarskom životu u Osijeku i Slavoniji, u radu većine hrvatskih pisaca iz Slavonije. Više od dva desetljeća vezan uz osječki samostan (1765—1783, 1791—1797, 1800—1803), Pavišević je u njemu obnašao dužnosti »ilirskoga pripovidaoca«, bibliotekara, protokolista i gvardijana, profesora i rektora teološkog fakulteta. Navraćao je i duže boravio u njemu kao provincijal i ravnatelj provincijalnog arhiva, a u njemu je i pokopan. U vrijeme koje slovi za zlatno doba osječke divaldiane (1775—1806), njegov uži osječki krug starije generacije pregalaca (Blaž Tadijanović, Ivan Velikanović, Bartol Knežević, Anton Ustia, Martin Lanosović, Aleksandar Tomiković-Ližandro) i mladih Katančićevih vršnjaka (Franjo Solan Đurošević, Martin Perczky, Đuro Peštalić, Dominik Martinović, Ignjat Katić) činili su radini i pokretljivi narodni intelektualci, filozofi, teolozi i pedagozi, bibliofili i amateri po svome arheološkom interesu, dobri govornici i učeni disputanti, pisci i znalci literature, klasičnih i europskih kulturnih jezika, a i stručnjaci za posebne oblasti. Uz ovaj krug i osječki samostan, Studium generale, gimnaziju i Divaldovu tiskaru, vezani su i Katančićevi susreti i poznanstva i s drugim crkvenim i svjetovnim velikodostojnicima, mecenama i piscima, glasovi-

tim Franjom Ks. Pejacsevichem i Nikolom Škrlcem, Antunom Mandićem, Josipom Stjepanom Relkovićem, Stjepanom Adićem i Josipom Jakovićem, pjesnikom Ivanošićem i osobenjakom Antunom Zvekanom, Ivanošićevim čepinskim i zoljanskim kapelanom, starinom Ivanom Pavlovićem, našičkim gvardijanom, piscem Matijom Antunom Relkovićem, osječkim zetom, šurjakom fra Andre Zubanovića i ortakom gornjogradskih trgovaca, donjogradskim trgovcima, pl. Josom Kneževićem, Katančićevim dobrotvorom, i njegovim trgovačkim pomoćnikom Andrijom Antunom Brlićem, Katančićevim »prijateljem osobitim«, pa s donjogradskim učiteljem Ivanom Cavrakom i nizom drugih imena, koja nam danas ništa ne kazuju, a u Katančićevu bavljenju knjigom ostavila su traga.²⁷

Prvi i najprisutniji, dakle, bio je Pavišević. Dok je on bio bibliotekarom i gvardijanom, vođena je u samostanskoj knjižnici i posudbena knjiga *Liber continens nomina fratrum excipientium libros pro usu ex bibliotheca conventus essekiensis* s upisima od 1771. do 1782. i Katančićevim vlastoručnim duženjima i reversima.²⁸ Ona ad C. (: Catancxich) sadrži i prvu izravnu potvrdu za Katančićev susret s knjigom kao poticajnim osloncem i radnim sredstvom: »die 13. Febr. 1773« bilježi da je Katančić preuzeo (accepit) na čitanje *Theatrum gloriae Sanctorum* Kazimira Kueslina. Međutim, od ove posudbe pa do 1779, kada se Katančić vratio iz Budima kao gimnazijski profesor, nema potvrde da je preuzeo na dužu porabu ikoju drugu knjigu. Tek 12. listopada (ad C) i 13. studenoga 1779. (ad P: Petrus) nalazimo Katančićeve priznanice za »libri quos P. Petrus Professor ex Bibliotheca Conventus accepit«. On se tada zadužuje za udžbenike (*Historia naturalis*, Ph. Holleovu *Mythologia*, *Elementa iuris naturalis*, *Ars cogitandi*, Samlinijevu *Grammatica graeca*, za *Exercitationes rhetoricae*, za udžbenike iz aritmetike i fizike, za čitanke i dr.), za knjige klasičnih pisaca i pjesnika (Quintilianus: *Institutio oratoria*, Virgilii opera, Hipocratis Aphorismi), leksikografske (A. Calepinusov višejezični *Lexicon*, Belostencz: *Gazophylacium*, J. A. Comenius-

²⁷ J. Knežević, do 1773. načelnik Donjega grada, zanimljiva je ličnost kulturnog života osječkog građanstva i narodnih krugova već saživljenih s književnošću. Podupirao je kazališne predstave i družine, a bio je i oženjen kćerkom kazališnog glumca. Na nj se pozivao i I. A. Brlić govoreći o svome ocu Andriji Antunu Brliću (1757—1804): »Stari Joso Knežević ... bio je veliki ljubitelj naškog jezika i knjiženstva, čovik pametan i bogat; on je Relkoviću, Katančiću, Tomikoviću, i drugim tadašnjim pisaocim i sa svojim svitom i s novcem u pomoći bio [...]; što nam je u kervi od mog oca, to imamo Kneževiću zahvaliti« (*Pisma sinu Andriji Torkvatu*, Zgb. 1943, knj. 2, 51). U I. A. Brliću Katančić je gledao »xivu pokojnog Andrije, priatelya osobitog, priliku« (pismo od 10. VII. 1823). I Andriji je Joso »ljubav za našinstvom u srce ulio«. Učeci trgovinu u Josinoj kući (1774—1780) zapisivao je narodne pjesme, gatalice i stare listine. U Osijeku je 1778. spjevao i poznatu *Pismu od svinarah*. Sačuvani su i njegovi dramski pokušaji i dopisivanje, tada uobičajeno, u narodnom stihu (s Osječaninom Ivanom Čivićem). Ovom krugu pripadao je i učitelj »scholae nationalium« I. Čavrak (1742—1789), čiju je smrt ožalio Katančić (*In obitum amici Essekiensis*) pozivajući se na desetogodišnju bratsku slogu.

²⁸ Danas u knjižnici Franj. samostana u Osijeku (sg. V, msc.).

Komenský: *Janua linguarum reserata*), *povijesne (Vita imperatorum romanorum et pontificum*, venec. izd. 1734) i neke druge knjige.

Katančićeve posudbe, prema upisima u ovoj knjizi, inače vođenoj nemarno i neažurno, nisu brojne, ali ipak pokazuju već formirani Katančićev interes za odgojno-obrazovne »artes liberales« — pjesništvo, jezike, humanističke nauke i pojedina stručna pitanja. Jasno, valja imati na umu da je Katančić već do 1779. godine, i od tada, posjedovao i obožavao vlastitu radnu knjižnicu, da ju je stalno opskrbljivao, kao i njegov prijatelj Đurošević svoju, pa i pod cijenu nepodmirivanja dugova, nevraćanja knjiga i neprijatnosti koje su zbog toga nastajale, i da bi — nuzgred — o Katančiću kao bibliofilu i Katančiću kao budnom i zarano usmjerenom čitaču već na temelju literature koju koristi i navodi za svojega osječkog razdoblja bilo valjano napisati i zasebnu raspravu. Ovu Katančićevu »zahvaćenost knjigom« ilustrirat ćemo samo Paviševićevim latinskim pismom Katančiću od 23. svibnja 1784. iz Paviševićevih *Epistolae ad religiosos intra provinciam*,²⁹ koje sadržajem upotpunjuje i već poznate pojedinosti o Katančiću u Budimu, iz kojega mu Pavišević kao provincijal i piše. Dojavivši mu najprije usmeni nalog samog Nikole Škrleca, vrhovnog ravnatelja nauka i škola u Hrvatskoj i Slavoniji, da ima i nadalje vršiti dužnost prodirektora osječke gimnazije, do izbora novog direktora, on nadodaje (u prijevodu):

»Također, posjetio me je i Florid Diepolt, budimski knjižar, i predočio priznanicu Vašeg očinstva, potpisanu u Budimu 1779, kojom se priznajete kao dužnik za 169 for. i 33 novčića [!] za primljene knjige. Budući da je samo 97 for. i 51 i po nvč. kroz to vrijeme naknađeno, a tek malo vraćeno knjiga, on požuruje podmirenje ostalog duga i poziva se na štetu u kamatama koju trpe žena, djeca i on sam. Dakle, neka Vaše očinstvo prosudi da li to prema zdravoj moralnoj teologiji čovjeku koji ima srca, a k tome još i svećeniku, savjest može dopustiti? Stoga sredite tu stvar, ostajte zdravo itd.«³⁰

Osim ovog pisma i podatka da se Katančić htio osloboditi prodirektorske dužnosti, na koju ga je bio u prosincu 1783. postavio Škrlec na Paviševićev prijedlog, Paviševićeve *Epistolae* sadrže i druge činjenice koje Katančića dovode u izravni odnos prema obojici, a bile su od značenja za njega samoga.

Za Nikolu Škrleca (1731—1799), dalekovidnog političara i ekonomista građanske Hrvatske onoga doba, koji je »iz nauka izgonio barbarstvo skolastičnih tančina« (kako je sam izjavio), zastupao moderne nazore

²⁹ *Epistolae* sadrže u tri toma in folio Paviševićeva »subscripta« i »expedita« kao provincijala, upućivana od 1783. do 1791. redovnicima INTRA Provinciam (Pars prima), EXTRA Provinciam (Pars secunda) i ad EXTEROS (Pars tertia) i prepisana od nekoliko prepisivača (među kojima i od Katančića). Sadrže uk. 3047 dokumenata (v. bilj. 28).

³⁰ *Epistolae*, Pars prima, str. 98. U odnosu na Katančića, to je bio velik dug. Godišnja njegova plaća tada je iznosila 50 for., a 1788. 100 for., dok je umirovljeni svjetovni profesor primao godišnje od 120 for. naviše.

i opčinjao omladinu svojom odlučnom zaštitom narodne kulturne baštine i odbijanjem njemačkoga kao nastavnog jezika u Hrvatskoj, vezan je i Katančićev zanos i širenje njegovoga znanstvenog interesa. Za svojih dolazaka u Osijek, iz kontakata s Paviševićem, a valjda i osobno, morao je Škrlec već odranije zapaziti Katančića. Sam je smatrao kao vrhovni ravnatelj nauka i škola svojim glavnim zadatkom poticanje nastojanja mladih talenata i obrazovanje domaćeg znanstvenog podmlatka, pa pretpostavljamo da otuda potječe i njegovo zanimanje za Katančićev rad, pokroviteljski odnos prema njemu, savjeti i poticanje da korespondira i sklapa poznanstva s drugim znanstvenicima. Do takvog zaključka dolazimo čitajući sačuvano Katančićevo pismo od 17. srpnja 1783. Andriji Blaškoviću (1726—1796), zagrebačkom profesoru Akademije nauka, arheologu, piscu »disertacija« o panonskim temama i istraživaču Šćitarjeva.³¹ Za mladoga znanstvenika Blašković je »Vir in Republica Literaria versatissimus«. Obračajući mu se prvi put, on mu prilaže i svoju raspravu (*De columna milliaria*) uz ispriku što mu kao nepoznat pisac dosađuje i smeta, pa to potkrepljuje pozivajući se na Škrleca (u prijevodu):

»Ali svu ovu sustezljivost oduzima autoritet našeg Škrleca koji me je pismima, ne baš davno predanim, upravo hrabrio [...]. Čitao je ovaj doista izuzetni muž moje djelce o rimskom miljokazu, pa me je obasuo mnogim hvalama, koje ne zaslužujem, i tako savjetovao, tako me opomenuo [...] da mogu iščekivati Tvoje prijateljstvo. Ipak na savjet i uz preporuku najodličnijeg muža, odlučio sam napisati ovo pismo i poslati ovo djelce. To, naime, zato da poznaš moju ljubav prema Tebi ... Ako Ti odgovara moj duh, imat ćemo više njih nego li ih je dosad bilo koji se brinu za domovinu.«

Da Škrlečovo poznanstvo s Katančićem nije bilo samo prolazne prirode i da uz predstojeće Katančićevo uključivanje u zagrebački Škrlečev i Vrhovčev krug idu i Škrlečeve zasluge, pokazuje već i to što Katančić svoju prvu knjigu tiskanu u Zagrebu *In veterem Croatorum patriam indagatio philologica* (1790) posvećuje upravo njemu. Povjesničarima hrvatske književnosti ostaje da istraže i ovo pitanje, osvjetljavajući i Katančićev udio u stvaranju idejne i jezične, odnosno znanstvene i književne podloge za nadolazak novoga književnog razdoblja. Nije sporno da ono ima svoj začetak u nadolasku germanizatorskog vala, najavljenoga osječkim klericima instrukcijom da uče njemački,³² svoj epilog u »slučaju Katančić« i odlasku s osječke gimnazije, a svoj odsjaj i reperkusije u Škrlečevu i Vrhovčevu krugu za tzv. jakobinske urote Ignjata (Dominika) Martinovića, s kojim započinje svoju pjesničku zbirku *Fructus auctumnales* Dózsinom sintagmom u naslovu (slučajno ili ne) u oba izdanja.

³¹ Arhiv HI JAZU, Zgb., sg. XV 20/G 7.

³² Instrukciju je dostavilo 17. V 1774. đakovačkom biskupu Kraljevsko vijeće u Varaždinu, uz nenametljivo obrazloženje da je klericima »znanje njemačkog javno, privatno i u službama korisno« (Dijecezanski arhiv, Đakovo, sp. 23/1774).

Iako nam dokument o Katančićevu slučaju koji je registrirao Pavišević (1784. causa P. Petri Katancsich, professoris eszekimi, contra suos collegas in re scholastica) danas nije poznat,³³ a isto tako ni spis *Informatio specialis* za šk. 1784/5. godinu, odaslan ravnateljstvu nauka i škola u Zagreb, dakle Škrlcu, znademo da je neposredno poslije odlaska direktora Ustije u Trst i ukidanja jedine visoke teološke škole u Slavoniji³⁴ gimnazijski nastavnički zbor već bio podvojen u dvije struje: narodnu, prodirektora Katančića (Franjo Solan Đurošević, Stjepan Janičić, Alojzije Kraus) i progermansku katehete Franza Hoffmanna (Alojzij Baumgärtl, Sebastijan Zindel). Otvoreni nemiri i trvenja oko prvenstva dviju struja u zboru za vakancije (v. Matić, bilj. 6) primirena su Škrličevim postavljanjem novog čovjeka, Jerka Jakočevića, za direktora. Škrličeva osobna prisutnost i svečano uvođenje novog direktora u dužnost pred svim profesorima i učenicima (10. srpnja 1784), kojemu je prodirektor Katančić uredno predao »res omnes gymnasii«, govori o Paviševićevoj i Škrličevoj izravnoj podršci Katančiću i njegovim istomišljenicima. Potvrđuje to i Katančićevu ponovno pokretanje pitanja mjesta i prvenstva (»praecedentia«) katehete u sjednicama nastavničkog zbora kao »duše stvari«, odnosno iznađeni dokument *Relatio ad consessum collegialem huius gymnasii regii die 13. martii anno 1785*.³⁵ Spis je, u stvari, Katančićev vlastoručni referat o svome istupu na spomenutoj sjednici. Iz njega se razabire da Katančić kao prodirektor nije htio sazivati kolegijalne sjednice dok postoji red, kao što je bio dotad, »po kojemu bi kateheta [Hoffmann, pa Baumgärtl] prodirektoru predsjedavao«. Dok profesori »liju znoj kroz cijeli dan u školi«, on »predaje omladini tjedno jedva jedan sat«, pa »što se onda redovni školski poslovi, u kojima se u ovim sjednicama odlučuje, tiču katehete?«.

Katančić se založio, razložno i odlučno, za otklanjanje uzroka stavljanjem uzročnika »natezanju i uznemirenju« na pravo mjesto. Uz Katančića stao je i Jakočević i vrhovno ravnateljstvo u Zagrebu, koje je spor i okončalo donošenjem rješenja kojim prihvaća Katančićeve prijedloge izložene u referatu: prema mjestu i prvenstvu u sjednicama nastavničkog zbora prvi prisjednik do direktora je »professor humaniorum seniore«, pa do njega svi redovni profesori po rangu, znači Katančić, Đurošević, Janičić itd., dok se kateheti odsad pa nadalje određuje zadnje

³³ Spis *Causa* posebno je registriran u *Epistolama* za kanonske vizitacije u arh. zbirci Provincije u našičkom samostanu, s kojom je i on — vjerojatno — 12. V 1843. prenesen u Budim (*Epistolae, Documenta et instrumenta*). Spis *Informatio* čuvan je među ravnateljskim spisima Kr. gimn. u Osijeku (Hist. arhiv, Osijek, gimn. spis br. 457 D/1894), pohranjenim u Muzeju Slavonije Osijek, ali ga među njima danas nema.

³⁴ Ukidanjem Studium generale, osječki studenti premješteni su u Mohač, pa u Győr. Naredbom Ugar. namjesničkog vijeća, koju je Pavišević prosljedio 14. V 1784, studenti u Györu »koji ne budu htjeli studirati na njemačkom jeziku, moraju skinuti svećeničke halje«. Profesori koji ne budu htjeli predavati na njemačkom, ako neće imati od čega živjeti — i tako su se zavjetovali na siromaštvo (*Epistolae, Pars secunda*: 348—350).

³⁵ Arhiv HI JAZU, Zgb., XV, 20/G 1.

mjesto. Pokazalo se da to nije bilo od malog značenja za narodne snage na osječkoj gimnaziji, ali i da nije prošlo bez težih posljedica. Poznanstvo sa Skrlcem i Blaškovićem, upoznavanje zagrebačkih prilika, kao i rastrovano stanje u nastavničkom zboru, izazvano nastupom germanizacije, pokrenulo je Katančića da već 1784, prije spomenutog rješenja, pokuša osigurati svoj prelazak u Zagreb natječući se — kao što je poznato — za upražnjeno mjesto profesora humaniora u zagrebačkoj arhigimnaziji, pridruženoj Akademiji nauka. I to ne samo uz dopuštenje svoga starješine Paviševića nego i uz njegovo preporučno pismo svojim poznanicima, utjecajnim u zagrebačkim prosvjetnim krugovima: kanonicima Mirku Raffaju, kancelisti biskupa i savjetniku Josipa Galjufa, pa Davidu Pizettiju, Josipu Taispergeru, dekanu Akademije, Stjepanu Peħarniku i Maksimilijanu Vrhovcu, tada i dekanu Teološkog fakulteta. Iako na javnom natječajnom ispitu (literarium certamen), obavljenom pred posebnom komisijom 9. rujna 1784, Katančić nije uspio (stavljen je za drugog kandidata), ipak je ovo Paviševićevo pismo zanimljivo i s obzirom na adresate i njih obojicu.³⁶ Pavišević napominje da im sa svojom »obećanom preporukom« upućuje pod zaštitu i iskusnog svećenika i profesora samostalnih humaniora svoje provincije, koji već godinama »poučava omladinu s užitkom«, a zatim ističe:

»... njegovu prokušanost i znanje sa svoje strane pred svima na koje se to odnosi preporučujem [...]. Siguran sam, naime, ako stekne mjesto poučavanja na toj Akademiji da će ostvariti veliki napredak u naučnom radu, još veći nego što ga je postigao ovdje, gdje se njime bavio privatno i javno, kao što pokazuje i [na natječaj] poslani primjerak [*De columna milliaria*].«

Za ovaj Katančićev »progressus in studiis«, na koji se u preporuci poziva Pavišević, nalazimo potvrde već od latinske poslanice Franje Solana Đuroševića *Frater amande Petre!* iz 1774. godine (tiskane u *Istri adcolarum geographia vetus*), u kojoj Đurošević hvali Katančićeve pjesničke pokušaje i spominje »kićene pjesme« koje o njemu čita, kao i od učenih javnih disputacija, u kojima je Katančić kao »defensor« s Đurom Peštalićem,³⁷ Dominikom Martinovićem³⁸ i dr. kolegama teološkog stu-

³⁶ *Epistolae*, Pars tertia: 108.

³⁷ Prvu javnu disputaciju imao je Katančić 10. VIII. 1775. u Đakovu iz logike i metafizike, a zatim je 22. VIII. 1775. kao svršeni student filozofije, bio defensor u javnoj raspravi iz opće filozofije, u kojoj su sudjelovali kao oponenti J. Pavišević, M. Lanosović i drugi lektori iz Našica i Vukovara. S Đ. Peštalićem (o. 1755—1809), kao i Đuroševićem, sprijateljio se još u Baji, primio s njim sveč. redove u Đakovu (1774) i, kao i on, laureat artium liberalium et philosophiae doctor, za koji mu je spjevao i odu (1779). Peštalić je bio i bibliothecarius u samostanskoj knjižnici u Osijeku (1783). S njim, kao i s Martinovićem, povezivalo ga je slobodoumlje, odnos prema znanosti i patriotizam. Peštalić će doći na glas kao izumitelj (navodi se da je konstruirao s I. Katićem letjelicu koja je 1784. poletjela pred mnoštvom naroda u Baji) i pjesnik kačićevskog epa *Dostojna plemenite Bačke*. Kao učenjak, rodoljub i

dija branio u Đakovu i Osijeku filozofske i metafizičke teze pred Paviševićem, Lanosovićem i drugim »opugnatorima«, a neke su od ovih i tiskane. Nove potvrde zabilježene su i u *Epistolama* samog Paviševića. Njegove *Facultativae ministri provincialis* od 1783. do 1788. bilježe da su Katančiću za školskih praznika odobravani dopusti i troškovi za putovanja koja je poduzimao sam ili sa svojim drugovima za »animi oblectandi gratia«,³⁹ što je u odnosu na Katančića značilo za studijski rad u knjižnicama (Pečuh, Budim i dr.) i arheološka istraživanja na terenu, kako pokazuju i Katančićeve bilješke u znanstvenim tekstovima od 1781, kada je pješice obilazio i istraživao obalu Dunava do Zemuna, ili šk. 1787/8. godine, kada se iz Budima vratio u Osijek dunavskom obalom. Tako mu je 11. rujna 1783. bilo omogućeno da obilazi sela srijemske županije, 6. rujna 1785. da s Alojzom Krausom boravi u Pečuhu, 28. travnja 1787. s Ignjatom Katićem⁴⁰ »ad Hungariam«, a od 15. srpnja 1788. u Zagrebu, gdje se pripremao za javni natječajni ispit, pa za profesorsko mjesto na arhigimnaziji gotovo mjesec dana,⁴¹ da bi se potom, preko Našica i proslave jubileja Ivana Pavlovića,⁴² kojega je opjevao s Ivanošićem, vratio u Osijek i pripremio za konačni odlazak u Zagreb.

---

pisac, bio je onemogućivan, a njegovi tekstovi spaljivani (v. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, Zagreb 1970: 42). Učitelj je Čevapovićev u Vukovaru.

³⁸ Uz već rečeno, o odnosu Katančić—Martinović govore i zajednički istupi u javnim raspravama (Katančić—Martinović, Martinović—Peštalić, Martinović—Katić). Martinović s Katančićem polazi teološki studij u Studium generale 1776. i 1777. godine, podučava iz hebrejskog jezika i vrši dužnost viceorganista. S Peštalićem u Tvrđi 9. IX. 1776. brani kao defensor teze iz opće filozofije (tiskano), zatim s Katančićem, pod Paviševićevim vodstvom, 17. VIII. 1777. iz opće teologije pred domaćim sudionicima i uglednicima iz Đakova i Pečuha, pa s Katančićem 3. IX. 1777, opet u Tvrđi, o suvremenom libertinizmu (tiskano). Premještajem iz Budima za lektora filozofije u Sl. Brod tiskao je u Osijeku svoja sveuč. predavanja (*Systema universae philosophiae*, 1781). Kad je bio dekan fakulteta u Lavovu uslijedila je Katančićeva molba za premještaj u Galiciju (v. Dukat, bilj. 6).

³⁹ *Epistolae*, Pars tertia: 360, 370, 380, 391, 395.

⁴⁰ Požežanin Ignjat Katić, Martinovićev učenik koji je s još petoricom klerika prešao za njim u Sl. Brod i sudjelovao u Martinovićevim disputacijama u Sl. Brodu, a završetkom Studium generale pošao za Peštalićem, podnio je 17. III 1787. ostavku na dužnost katehete u osječkoj gimnaziji, na kojoj se od 1787/8. imalo predavati sve njemački. Može se pretpostaviti da je Katančić s Katićem pošao u Mađarsku i s nakanom da osigura novo mjesto, koje će poslije povratka i zatražiti.

⁴¹ Iz Paviševićeva izvještaja vrhovnom ravnateljstvu škola od 23. VII. 1788. (*Epistolae*, Pars tertia: 167—168) vidljivo je stanje na osječkoj gimnaziji Katančićevim odlaskom na javni natječaj. Direktor Jakočević već je prije otpušten, službe su se odrekli Đurošević, Jančić i Kraus. »Dakle, ako o. Petar Katančić dobije u zgb. Akademiji katedru humaniora, za koju ih se šesnaest natjecalo [...], nemam drugoga kojega bih postavio na mjesto o. Petra kao profesora [...]. Naime, stvari su u mojoj Provinciji takve, da pri njima redovnici ne slušaju... i na tisuće načina traže službe izvan samostana, radi ljubavi za čestitost, ali više radi želje da slobodnije dišu«. I u takvim okolnostima, Pavišević je i ovaj put pismeno preporučio Katančića »dobročinstvu dobročinitelja« u Zagrebu i dopustio da ondje ostane koliko smatra za potrebno.

⁴² Na jubileju I. Pavlovića (1704—1789), jednog od prvih svojih učitelja, Katančić je pjevao jubilejsku misu (24. VIII), a A. Tomiković je držao slavnosni

---

Paviševićeva stalna podrška svome štićeniku, koja datira od Katančićevih mladenačkih pjesničkih pokušaja, naponi koje je ulagao s njime da se osječka gimnazija othrvava, pa onda i održi poslije germanizatorskog udara Josipa II, izravne njegove intervencije i preporuke za ostvarivanje Katančićevih radnih planova i osiguravanje uvjeta za njegov znanstveni rad i interes, koje je spremno upućivao najutjecajnijim ličnostima, pa i samom generalu franjevačkog reda u Rim,⁴³ nisu izostajale ni Katančićevim prelaskom u Zagreb.

Između ta dva puta izrastao je i njegov lik, pjesnički⁴⁴ i znanstveni rad. Kada je iz Bača došao u Osijek, a za njim i Martinović, pa Đurošević, Perczky, Peštalić, Katić i dr. iz drugih mjesta, donio je sobom pučku i bačku tradiciju, zadojenu slaveno-iliristvom Mavra Orbinija, jer je ovaj nekad u Baču bio benediktinski opat. Postao je u Osijeku student, prvi profesor poetike, retorike i estetike u višim razredima gimnazije, pa prodirektor, pjesnik, prevodilac, pedagoški učitelj, pisac i učenjak. I u najbezličnijim poslovima koje je ovdje obavljao (administrator u selu Tenja, »actuario« u sjednicama nastavničkog zbora i dr.),⁴⁵ ostavio je za sobom traga. Kada se u trideset i osmoj godini preselio u Zagreb, iz velike svoje knjižnice ponio je sobom u prvi mah samo svoj brevijar — *Il regno degli Slavi* Mavra Orbinija, koji je mislio i pisao da svi Slaveni ilirski govore, i obratno. A zatim se otputio odavde s dvije svoje tiskane knjižice, neobjelodanjenim pjesničkim ostvarenjima, gomilom filoloških

---

govor. Svečanosti su prisustvovali i Pavišević i Lanosović. Za jubilarca poslao je pjesnik A. Ivanošić po Katančiću iz Zagreba tiskane primjerke svoje pjesničke prigodnice da ih razdijeli među goste, i pobudi tako Katančića da i on pjesmom proslavi jubilarca (o tome: Fermežin, Građa; Matić, v. bilj. 7; kronika našičkog samostana).

⁴³ Kada je Katančić primio ovlaštenje Kraljevskog vijeća za znanstveno putovanje Italijom, Pavišević se preporučnim pismom na talijanskom obraća 20. VII 1790. generalu Paschalisu Frosconiju a Varisio, svome prijatelju, gvardijanima, poglavarima drugih redova i dr. gospodi u Italiji (ocrtavši Katančićeve znanstvene interese i zasluge) »da gdje bude prošao ovaj moj redovnik« — uvažavan od sviiju — »da ga s ljubavlju prime i da mu učine one usluge, koje bi željeli da i njima budu učinjene kada dođu u stranu zemlju« (*Epistolae*, Pars tertia: 298).

⁴⁴ Kronologija nastanka Katančićevih pjesama u *Fructus auctumnales*, koje nose prigodne datacije, nije jasno utvrđena, ali su one — najvećim dijelom — vezane uz Katančićevo osječko razdoblje. To se posebno odnosi na drugi dio zbirke (Pars II), kao i na pjesme izvan nje (ode *Valpo I*, *Valpo II*, *Stirps Katančić*). Pjesmama spjevanim jubilarcu I. Pavloviću (*Pedesetogodišnjemu misniku ... i Poskočnica Pana i Talije na Crnom brdu*), za koje se navodi da su izdane u Osijeku 1788. u zasebnoj knjižici i pod zajedničkim naslovom (*Poskočnica ...*), znači — ovome izdanju, u provedenom istraživanju nismo ušli u trag, ali smo pronašli prepisane tekstove ovih pjesama.

⁴⁵ U matici krštenih sela Tenja (*Liber baptisatorum*, Hist. arhiv, Osijek) nailazimo 1776. i 1777. i na Katančićeve upise novorođene djece, što upućuje da je povremeno mogao administrirati i u drugim selima pridijeljenima osječkom franjev. samostanu; u knjizi sjednica nastavničkog zbora osječke gimnazije (*Consensus Collegialis*) Katančić je pedantno vodio zapisnik od 30. X 1779. do 2. IX 1781, i to naznačivao (»Per me P. Petrum Katancsich Actuarium«) ili se potpisivao (uz »Professore ... et Actuario«).

---

i »historično-arheoloških« ispisa, rukopisa i zasnova, vlastoručno crtanim geografskim kartama i škatulom rimskih pineza, kao pojedinac i sintetični izraz svih pojedinačnih uloga, ne kidajući navazda veze ni sa jednom, ne ustupajući nikome svojega jezika i prvenstva, ne dugujući drugima ništa osim knjiga ...

4. Katančićevi znanstveni prvenci

Već je poznato da se Katančić kao znanstveni radnik javlja u osječkoj sredini. Nije, međutim, poznato da je on u Osijeku osim *Zemlyomirja*, prvog udžbenika o geometriji u nas, i *Rasprave o miljokazu* (*Dissertatio de columna milliaria*)⁴⁶ napisao barem još tri druge »disertacije«, i to prije spomenute. Zahvaljujući interesu i suradnji provincijalata Hrvatske tranjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, uspjele nam je pronaći ih u knjižnici Franjevačkog samostana u Sl. Požegi. Sve tri Katančićevi su autografi u čistopisu, ukoričeni u knjigu velike osmine, ali pogrešnim redom.

Najprije: *Petri Katančii Pannonii dissertatio III, de lingua Pannoniorum veterum scripta* (*Rasprava pisana o jeziku drevnih Panonaca*), s oznakom mjesta *Eszekii* i datacijom *mensibus aestivis 1780*. U ovoj raspravi Katančić se na 83 strane bavi drevnim jezikom Panonaca i pretežno filološkim pitanjima. Spisu je za ilustraciju pridodao i svoju *Ecloga Pannonio stilo contexta*, a iza nje slijedi kao drugi prilog kratko etimološko razmatranje *Otkuda su Panonci negda Panjarima zvani?*,⁴⁷ s nadnevkom »u rujnu 1783«. To je, u stvari, jedan od već tada karakterističnih i, vjerojatno, brojnih Katančićevih incijativnih zapisa na posebnim radnim listićima. Uz to, na njemu omiljenu temu, koja pokreće razmatranje u više Katančićevih filoloških spisa.

Poslije ovoga spisa slijedi rasprava *Petri Katančii Pannonii dissertatio I, de origine nominis Pannonii scripta* (*Rasprava pisana o podrijetlu imena Panonac*), s oznakom *Eszekii* i datacijom *mense ianuario 1780*. Poslije 14. strane Katančić zaključuje spis *Appendixom*, koji sadrži kraće filološko razmatranje, a u nj je umetnut i posebni listić *Brevis Chronologia Pannonica*, ispisan ranije (21. srpnja 1779) s bilješkom o etimologiji pojma *Pannonia*.

Završetak spisa determiniran je posljednjom rečenicom u kojoj se kaže da je pisan u Osijeku između 1. i 13. siječnja 1780. godine.

Na trećem mjestu uvezana je rasprava *Petri Katančii Pannonii dissertatio II, de lapide milliario Mursano scripta* (*Rasprava pisana o miljokazu Murse*), s oznakom *Eszekii mense februario* i godinom 1780. Na poleđini naslovnog lista opet je pregled sadržaja u gl. I—V i tekst pagini-

⁴⁶ O *Zemlyomirju* (Hamm) i *Raspravi o miljokazu* (Pinterović) v. u bilj. 7.

⁴⁷ Prilog pod naslovom *Pannonii olim Panyari unde sunt dicti?* pridodat je naknadno *Razgovoru pastirskom* (»novoju pismu od Pana«) za ilustraciju, a to pokazuje sadržaj i mlađa datacija rasprave.

ran od str. 1 do 35. Zaključna rečenica kazuje da je spis okončan 24. veljače 1780. Naknadno je umetnut i listić s bilješkom o daljnjim arheološkim nalazima uz dravsku obalu (od 19. II. i 21. IX. 1878), o kojima je Katančića u toku rada na raspravi izvještavao i Marijan Lanosović.⁴⁸

O čemu, zapravo, Katančić u ovim dosad javnosti nepoznatim rukopisima raspravlja, i što nam valja na temelju njih zaključiti?

Očito, i prema umetku s datacijom od 21. srpnja 1779. i Katančićevoj oznaci *Dissertatio I*, Katančićeva *Rasprava pisana o podrijetlu imena Panonac* prvi je Katančićev znanstveni ogleđ koji nam je dosad uopće poznat.⁴⁹ U njemu on prvo govori o piscima koji su o Panoniji što kazivali ili se njome bavili i od prve rečenice iskazuje svoje nezadovoljstvo prema onim suvremenim piscima, od Thuroczyja nadalje, koji pišu o Panoniji, a valjano ne poznaju ni jezik niti spomenike Panonaca, zatim izvodi bliži i daljnji etimon pojma *P a n n o n i a*, odbacuje mišljenje Dioniza Cassija o njemu i zaključuje raspravu pučkim etimologiziranjem o imenu *P a n* kao korijenu imenice Panonija i riječi koja još živi, kako kaže, u narodnoj tradiciji.

Druga Katančićeva rasprava predstavlja, u stvari, siromašniju ali u dobroj mjeri već doradenu verziju poznatog i prvog tiskanog Katančićeva znanstvenog prvijenca *De columna milliaria*, u kojemu on opširno govori o Mursi i Osijeku, koji mu je prvi pronio glas jednoga od prvih arheologa svojega vremena i koji arheolozi i danas cijene.

U usporedbi s objelodanjenom raspravom, ovoj nedostaje znanstveni aparat, argumentiranija razrada i numizmatička obrada.

Zaključuje je karakterističnim riječima, upućenima svome čitaocu:

»Ako sam u pisanju i zaključivanju činio pogreške, one su mi milije nego da nisam činio ništa. I kamo sreće da imademo više onih koji bi takve pogreške nama o našoj domovini napisali [...].

A ti, prijatelju čitaoče, budi blag prema našim prekršajima. Ta prvi su. Ako bogovi dadnu zdravlja, bit će ih i više za tvoju nasladu.«

Ovaj Katančićev rukopis zanimljiv je komparatistički i metodološki, jer omogućuje prva zapažanja o njegovu radnom i stručnom odnosu prema predmetu svog interesa.

Treći spis, filološka je *Rasprava pisana o jeziku drevnih Panonaca*. U njoj Katančić, pozivajući se na mišljenja raznih autora (pa i Adama Bohoriča iz njegove *Arcticae horulae*), zatim na brojne spomeničke nat-

⁴⁸ O umetku, napisanom prema Lanosovićevu izvještaju, v. i bilj. 12.

⁴⁹ Katančićevo pismo iz 1777. naslovljeno u obliku raspravice *Oligo linguarum*, kao i tri njegove *Inductiones*, započete u Osijeku, odaju već Katančićevu sklonost znanstvenom radu (Hamm, *Etymologicon*, 34). Međutim, ove *Dissertatio I–II–III* Cevapović u bibliografskom bilježenju Katančićevih rukopisa (*Recensio observantis*) ne spominje, a ni drugi bibliografi. *Dissertationes* koje navodi Jakošić (*Scriptores Interamniae*) ad 1. i 2. prema nastanku, a i naslovu, mladi su tekstovi, izvedeni (»deducta«) — izgleda — iz ovih rukopisa, kao što je i *Dissertatio de columna milliaria* ad 3. nastala iz *Dissertatio* III.

pise, koje čita i interpretira kao slavenske, nastoji dokazati da su svi »slavni Slavini« — Panonci, da su »našinci«, pa nabraja: Šokci, Srijemci, Bunjevci, Srblijani, Bošnjaci, Hrvati i dr., svi redom potomci su Panonaca (Pannonium origine), da se ime Slavonija odnosi na cijeli stari Ilirik, da je njezin »pravo-slavni« i »starovinski jezik« — panonski (Pannonius lingua Slava) itd.

Uz ove rukopise i rukopisna pitanja valja nam zaključiti slijedeće:

1. Ne bilježi ih nijedan Katančićev biograf, pa ni Josip Jakošić, koji bibliografiju Katančićevih radova započinje rukopisima iz 1780. i 1781. godine, ali se očito radi o tekstovima napisanima poslije ili na temelju ovdje prikazanih.

2. Svi ovi tekstovi pokazuju da se Katančić već potkraj 70-ih i početkom 80-ih godina u Osijeku formirao kao pjesnik, filolog i epigrafičar izrazito prožet antikom i autohtonističkom idejom da su »našinci« — starosjedioci, a ne došljaci. On ih identificira s Panonima, odnosno smatra ih srođnicima Ilira.

3. Prve Katančićeve osječke rasprave predstavljaju pretekst za značajnije radove, kao za *De Istro eiusque adcolis commentatio (Istraživanje o stanovnicima Podunavlja)*,⁵⁰ u kojemu nastupa i kao leksikografski kritičar, a napisao ga je 1785. u Osijeku kao put za *Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum (Ogled filologije i geografije Panonaca)*, započet u Osijeku, koji je opet želio da prethodi djelu *Orbis antiquus*.

4. Katančić u raspravama iznosi i neke nove pojedinosti o sebi i svome pjesništvu. Iz *Rasprave o podrijetlu imena Panonac* doznajemo da je prije njezina pisanja u listopadu 1779. boravio u Beču, posjetio benediktince, razlagao im o historijskoj geografiji Panonije i legendi o postojanju grada Pannonia, odnosno o mitološkom izumitelju pastirske frule — Panu, itd. Valja, dakle, imati u vidu da je Katančić djelovao i kao propagator u svojem korespondentnom krugu, koji nam danas nije uvijek dokučiv, i prije nego što će postati prvi profesor retorike osječkim višeškolicima.

---

⁵⁰ *Istraživanje* zanimljiva je i Katančiću već svojstvena filološka rasprava, a posebno njezina IX glava. U njoj on ulazi u podrijetlo i odnose slavenskih pisama i pokreće brojna druga pitanja: dodiruje pitanje Ciprovčana i ciprovčkih porodica u Osijeku, govori o Vlasima, domovini Roma i njihovu odnosu prema glazbi, o utjecaju latinske i starogrčke kulture i pisma na Slavene, dokazuje da glagoljica nije nastala u Rusa, niti je njome išta napisano na bilo kojem ruskom dijalektu, raspravlja o razvitku pravopisa i pravopisnog sustava, svoga i u drugih pisaca (Mikalje, Radnića, Della Belle, Relkovića), a uz osvrt na Mikalju u leksikografskoj kritici ocjenjuje Della Bellin rječnik (kritiku prvi donosi Šafařík, zatim u kritičkom osvrtu i Dukat; v. bilj. 7). Zanimljive su i Katančićeve književne i poetološke teme: ističe odnos prema Kanižličevu pjesničkom radu, hvaleći ga samo kao dostojnog premca dubrovačkim i dalmatinskim pjesnicima (dok ga pod starost u *De poesi illyrica libellus*, pisanoj u Budimpešti, prekomjerno uzvisuje samim superlativima), daje prikaz podunavske literature, govori o mađarskoj književnosti i dr.

---

5. Katančić izvješćuje i o knjižnicama u kojima je radio na građi i literaturi za ove rasprave: u Kraljevskoj knjižnici u Budimu i u knjižnici pečujске biskupije, a daje i druge obavijesti.

Zaključimo kratkim Katančićevim zapisom o pastorali kao uresu kojim je začinio svoju raspravu o jeziku Panonaca, odnosno o njegovu prvom *Razgovoru pastirskom iz Petonoga i šestonoga u Fructus auctumnales*. Ovu pastoralu on u rukopisu donosi i u latinskome prijevodu, a uz njega već zapodijeva i teoretsko pitanje pjesničke vrijednosti materinskog jezika. Uz pastoralu spjevanu hrvatski vezuje s r c e, a uz njezin latinski prijevod — u m:

»Za krunu ovoj raspravi prilažem ovu eklogu spjevanu panonskim govorom, da onima koji me razumiju pokažem istančanost toga jezika, izvrsnost njegovu i onu lakoću kojoj je i ovaj metar prikladan kao grčkome i latinskom. Postoji u njemu obilje slogova, rodova, epiteta i gipkosti da je čudo što je takav jezik sve dosad bio zanemaren, što se njime ipak ljudi drevnih vremena u domovini nisu znali služiti, a zaista je to bilo nužno (do čega je neznanje jezika dovelo, u ovoj raspravi pokazuje obilje podataka) . . .

Ovu eklogu spjevao sam čovjeku časnom [Josipu Paviševiću], i onome koji ljubi ove stvari, za njegov imendan dana 19. ožujka 1779. u Budimu. Vidiš da sam je složio u nejednakom slogu, što sam svojom voljom načinio kako bih lakše metar prilagodio, znajući da u Latina postoje ekloge u herojskom metru. Dajem, osim toga, i prijevod latinski, gdje sam misao htio izraziti. Vjerujem da će i oni koji će htjeti shvatiti ove moje pokušaje, to jednako dobro činiti.«

Već i ova otkrića o mladom znalcu kao i ovaj skup o »našem Katančiću«, vidljiv su znak da je on i ovdje, u Osijeku, i u nama samima, ostao nemimoilazna ličnost, da su tragovi koje je Katančić kao dugogodišnji gimnazijski profesor, pjesnik, povjesničar Murse, arheolog, epigrafičar, numizmatičar, zaljubljenik i propagator znanosti i knjige u Osijeku ostavio, bili životni. U radu arheologa oni su i danas prisutni i neotuđivi, a nove spoznaje o njemu i njegovome neproučenom djelu nužna su i potrebna podloga za potpuniju ocjenu europske razine i vrijednosti hrvatske kulture i umjetnosti prije više od stotinu i pedeset godina.*

---

* Ovo je izlaganje u skraćenoj verziji pročitano na Znanstvenom skupu u povodu 150. godišnjice smrti Matije Petra Katančića u Osijeku, 26—27. III. 1976.